

На правах рукопису

АНАНЬЄВ Антон Михайлович

ВІЗУАЛЬНА ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕМОЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У УЧНІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Одеса - 1996

159.922.6/7
37.015.3

00344106 (1)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському педагогічному університеті ім. К.

Науковий керівник - дійсний член АПН України,
доктор психологічних наук,
професор
ЧЕБИКІН Олександр Якович

Офіційні опоненти: - доктор психологічних наук,
професор
БОРИШЕВСЬКИЙ Мирон Йосипович
- кандидат психологічних наук,
доцент
ТИМОШЕНКО Римма Олександрівна

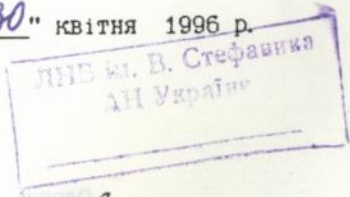
Провідна установа - Одеський інститут удосконалення вчителів.

Захист дисертації відбудеться "31" травня 1996 р.
о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 05. 08. 02
при Південноукраїнському педагогічному університеті
ім. К. Д. Ушинського за адресою: 270105, м. Одеса, вул. Генуезь-
ка, 22.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південно-українського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Автореферат розіслано "30" квітня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат психологічних
наук, доцент

Симоненко С. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність дослідження. Проблема зовнішнього вираження внутрішнього стану людини є предметом дослідження фахівців різноманітних галузей знань: диференційної (Акіншикова Г. І., Ананьєв Б. Г., Небиліцин В. Д. та ін.), генетичної порівняльної психології (Воробьов В., Дарвін Ч., Дженс Г., Куликов В. І., Сеченов І. М., Спенсер Г. та ін.), фізіогноміки (Белл Ч., Граціоле П., Мантегацці П., Олпорт, Підеріт Ф., Рейх М., Рібо Т., Сікорський І. А. та ін.), медицини (Березін Ф. Б., Боровенко Т. Г., Лінкін Н. І., Сухарєвський Л. М. та ін.) і антропології (Грегорі В., Купріянов В. В. та ін.).

З числа дослідників цього століття особливий вклад в розробку проблеми вивчення та ідентифікації виразки рухів, які відображають психічні стани людей, внесли Бехтерєв В. М., Квінт Л., Лєсгафт П. Ф., Рейєс Р. С., Сікорський І. А. та інші.

Як стверджують деякі фахівці (Забродін П. М., Зінченко Є. А., Чебикін О. Я., Цюкін Г. В., Якобсон П. М. та ін.), визначення психічного стану за зовнішніми проявами людини відноситься до малорозроблених напрямків сучасної психології. Оцінка виразних ознак індивіда є актуальною для багатьох видів людської діяльності: особливо для педагогічної практики. Першорядного значення при цьому набувають методи візуального спостереження емоційних проявів школярів (Лєбунська В. О., Рамішвілі Д. І., Шонін П. Б., Якобсон П. М. та ін.). Немає необхідності вказувати на актуальність того, до ефективність взаємодії педагога та учнів залежить від уміння

першого правильно аналізувати вирази очей, рухи, міміку, жести та інші зовнішні прояви учнів.

Окремі результати досліджень останніх років (Борисівський М. Я., Зінченко Е. А., Ізард К., Лабунська В. О., Малкова Т. Н., Русалова М. Н., Чебикін О. Я., Шафранська К. Д. та ін.) створили передумови, що дозволяють перейти до поглибленого вивчення деяких питань діагностики зовнішніх проявів емоційної сфери школярів.

Об'єктом дослідження в дисертації виступили емоційні прояви психічних станів учнів в навчальному процесі.

Предмет дослідження - науково обгрунтовані методи діагностики цих проявів.

Мета дослідження полягає в розробці технології візуального спостереження емоційних проявів у учнів.

Гіпотеза. Основною гіпотезою в роботі виступало припущення про те, що існує безліч груп зовнішніх ознак емоційних проявів людини, вираження яких залежить від різноманітних рівнів регуляції психічної діяльності. При цьому в кожній групі є найбільш інформативні ознаки. Виділення останніх створює сприятливі можливості для побудови системи підготовки вчителів до оперативного їх розпізнавання в професійно-педагогічній діяльності.

Задля перевірки гіпотези і реалізації мети дослідження були поставлені такі завдання:

- проаналізувати стан розв'язання обраної проблеми в спеціальній літературі;

- визначити найбільш інформативні зовнішні ознаки емоційних проявів у учнів та підібрати методи їх оцінки;
- розробити систему цілеспрямованої психологічної підготовки вчителів до візуальної діагностики проявів емоційної сфери школярів.

Методологічною основою є системний та діяльнісний підходи до аналізу психічних явищ, які вивчаються.

Теоретичними засадами дослідження виступили основні положення про сутність спількування (викладені в працях Ананьєва В. Г., Бодальова О. О., Паригіна Б. Д., Яцечко Т. С. та ін.), уявлення про функції та механізми процесів емоційної регуляції пізнавальної діяльності (Давидов В. В., Тихомиров О. К., Чабикін О. Я. та ін.), концептуальні підходи до розуміння розвитку та проявів емоційної сфери людини (Дарвін Ч., Ізварт Н., Спенсер Г. та ін.).

Методи дослідження: вивчення і теоретичний аналіз літератури з проблем дослідження; цілеспрямоване психолого-педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, пошуковий, констатуючий та формуючий експерименти; методи математичної статистики аналіз експериментальних даних. Використані методи взаємодоповнювали один одного, що забезпечувало можливість комплексного пізнання предмета дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в запропонованому підході до вивчення зовнішніх ознак емоційних проявів у учнів, в якому систематизуються різні рівні виразності ознак, а також можливі умови їх оцінки. Виділено певні особистісні якості, які впливають на успішність розпізнавання майбутніми

педагогами емоційних проявів учнів.

Теоретичне значення. У процесі дослідження уточнено поняття візуальної психодіагностики, подана систематизація та характеристика проявів емоційної сфери учнів.

Практична значущість роботи полягає у виділенні та описі найбільш інформативних зовнішніх емоційних ознак, які можуть використовуватися для оцінки проявів станів учнів; розробці цілеспрямованої системи підготовки вчителя до оперативної діагностики емоційних проявів у учнів.

Вірогідність результатів роботи забезпечується методологічною та теоретичною обумовленістю вихідних концептуальних позицій, застосуванням комплексу взаємозумовлених методів дослідження, адекватних меті і завданням роботи, а також достатньою репрезентативністю вибірки у кількості 100 випробуваних.

На захист вносяться такі основні положення:

- змістова характеристика зовнішніх ознак емоційних проявів представлена на мимічному, біомеханічному, конституційно-морфологічному, контактному, авербальному, дислокаційно-просторовому рівнях;

- індивідуально-психологічні особливості мотиваційної, комунікативної, емоційно-експресивної сфери та якості особистості майбутніх педагогів детермінують успішність у розпізнаванні емоцій учнів;

- система цілеспрямованої підготовки вчителя до оперативної діагностики емоційних проявів у учнів, яка містить набори тренінгових вправ адекватних означеним групам зовніш-

ніх ознак емоційних проявів та враховує індивідуально-психологічні особливості особистості розвиває здатність до візуального спостереження у майбутніх педагогів.

Апробація дослідження. Матеріали дисертації доповідалися на міжнародних (Київ, 1994; Одеса, 1994, 1995; Уфа, 1995) та регіональних (Ізмаїл, 1993; Одеса, 1994) конференціях. Результати дослідження обговорювалися на аспірантських семінарах і засіданнях кафедри педагогіки та психології (1993-1996) Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Результати дослідження впроваджені в практику системи професійної підготовки вчителів початкових класів Південноукраїнського педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського у вигляді навчального тренінга "Основи візуальної діагностики емоційних проявів у учнів".

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Список літератури налічує 263 найменування. В тексті наявні 25 таблиць, 6 малюнків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет і мета роботи. Формулюються гіпотеза і завдання дослідження, констатуються теоретико-методологічні засади. Розкриваються наукова новизна та практична значу-

щість дослідження і положення, які пропонуються до захисту.

У першому розділі "Проблема візуальної діагностики в психології" висвітлюються основні підходи щодо понять та категорій, які розглядаються у роботі, особлива увага приділяється історичним передумовам розвитку та використання візуальної діагностики. У цьому ж розділі узагальнюються теоретичні підходи, що існують при дослідженні питань візуальної діагностики людини.

Розкрито, що в сучасній психологічній літературі поняття візуальної діагностики формулюється неоднозначно (Зінченко Є. А., Шокін Г. В.).

Умовно можна виділити кілька етапів в історичному розвитку проблеми візуальної діагностики.

Перший етап (античність - XVIII ст.) як донеуковий опирається на дослідження (Аристотель, Гален, Волоньєнсіс В., Далла-Порта, Індагіне І., Ламброзо, Лафатер І. Р. та ін.), для яких характерний чисто описовий натуралістичний з елементами містицизму підхід до трактовки питань генезису, сутності та закономірностей зовнішнього прояву психічного змісту особистості. Вчення цього періоду практично цілком відображають принципи фізіогноміки.

Другий етап (XIX - поч. XX ст.) відкривають праці Белла Ч., Бехтерева В. М., Граціоле П., Дарвіна Ч., Дюлена Г., Мантегацці П., Сікорського І. А., Спенсера Р. та інш., в яких активно використовувались новітні для того періоду природнонаукові досягнення, а також експериментальні методи дослідження, які відкрили можливість розробки проблеми виразних

рухів, які відображають різноманітні психічні стани людини.

Третій етап (1930 - 1996...) поданий двома напрямками. В концепціях першого, фізіогномічного (Брунсуік, Вернон, Олпорт та інш.), визначаються константи особистості та її поведінки на основі інтерпретації ознак її зовнішності, що безпосередньо відповідає вимогам традиційної фізіогноміки. Другий напрямок охоплює теорії, сферу дослідження яких складають невербальні комунікації. При цьому увага дослідників (Бодальов О.О., Лабунська В.О., Рамішвілі Д.І., Фрїйда Н., Feldman R.S. та інші) спрямовується на вивчення засобів невербальних контактів, їх класифікацій та визначення діапазону проявів. Розглядається діагностична цінність елементів зовнішнього вигляду та компонентів експресивної поведінки, особливо з метою виявлення емоційних станів людини (Ekman P., Friesen W., Малкова Т.Н., Махній Н.М., Русалова М.Н. та інш.). До цього напрямку можна віднести концепції, в яких візуальна діагностика особистості подається як самостійна галузь прикладної психології (Шркін Г.В.); виявляється значущість застосування методів візуальної діагностики в учбовій діяльності (Buck R., Чебикин О.Я., Шафранська К.Д. та інші) та в різноманітних галузях професійної діяльності людини (Зінченко Е.А., Ніренберг Д., Обозов Н.П., Піз А., Шркін Г.В. та ін.).

Що ж до теоретичних підходів відносно системи візуальної діагностики, то як показують дослідження, вони переважно базуються на еволюційних (Дарвін Ч., Мак-Фарленд Д., Спенсер Г. та ін.), соціально-психологічних (Андреев І.Л., Ле-

онтъев О. О., Мєад Б. Н., та інші), невербально-комунікативних (Лабунська В. О., Оніщенко Г. І., Палеха Ю. І., Пionтковські У., Губінштейн С. Д., Солодухова О. Г., Хорунжий С. М.) та інших засадах, а також на уявленнях про закономірності сприймання (Арнхейм Р., Бодальов О. О., Барабанцьков В. А., Зінченко В. П., Кукосян О. Р., Український Я. І.): вплив фактора часу (Лабунська В. О., Шльонська О. В. та інші); адіюностей до даного виду діяльності (Лабунська В. О., Раміш ілі Д. І., Наааренко А. Є., Чебикін О. Я. та інші); використанні системного підходу (Бодальов О. О., Лабунська В. О., Шокін Г. В.). Виконаний аналіз дозволяє відмітити, що при побудові цілісної теоретико-методологічної основи візуальної діагностики необхідно враховувати як вимоги, щодо процедури діагностування, так і ті специфічні моменти, які характеризують її як особливий вид методу спостереження. При вирішенні даної проблеми центральним є уточнення груп основних ознак, які дозволяють аналізувати емоційні прояви людини; відпрацювання технології їх оперативного оцінювання, де основоположним моментом виступає метод спостереження.

Другий розділ "Візуальна психодіагностика як метод оцінки емоційних проявів" висвітлює три взаємодоповнюючих питання. Насамперед, розгляд специфічних особливостей спостереження як метода візуальної діагностики. По-друге, дослідження зовнішніх емоційних ознак та, по-третє, їх систематизація.

Відомо, що метод спостереження є одним з основних в системі наукових досліджень психології (Ананьєв В. Р., Бель-

дуїн Д. М., Блонський П. П., Нікіфоров А. Т., Радлов Є. Л., Семенов В. Е. та інші). Узагальнення зазначених вище досліджень дозволило виділити певні ознаки методу спостереження, що мають важливе значення при оцінці різноманітних зовнішніх змін у стані людини. Умовно всі види спостереження можна об'єднати в декілька груп розподілом їх за тривалістю проведення, формою, кількістю суб'єктів та об'єктів спостереження, місцем проведення, характером предмету спостереження.

Центральним моментом любого спостереження є стратегія сприймання об'єктів. Її процесуальна сторона представлена загальними закономірностями процесу сприймання та сформованими у індивіда стереотипами, опираючись на які він оцінює явище, спостерігає, що по суті і є основою візуального спостереження. Слід зазначити, що стратегія спостереження реалізує практично всі його види. Візуальна діагностика опирається на поєднання декількох видів спостереження одночасно. Враховуючи ці та інші психологічні особливості спостереження, можна констатувати, що візуальне спостереження має свою структуру і як процес розгортається поетапно. Модель візуального спостереження зображено на мал. 1.

Загалом можна стверджувати, що механізми візуального спостереження формуються на основі спонукальних мотивів, особливостей процесу уваги, характеру стереотипів, що склалися, та закономірностей розвитку процесу сприймання.

Опираючись на дослідження (Аргайл М., Бодальов О. О., Голубев В. Л., Кірхофф Р., Кречмер Е., Лабунська В. О., Малкова Т. Н., Мантегацці П., Міккін Х., Піз А., Шокін Г. В. та ін-

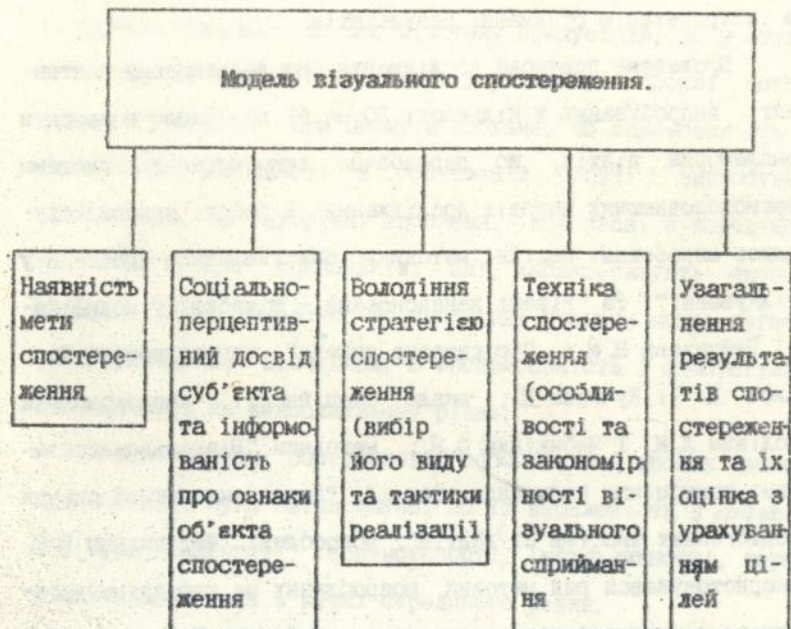
лі) відносно зовнішніх ознак емоційних проявів, нами побудована система їх класифікації, в залежності від рівня їх репрезентації.

В узагальненому вигляді всі ознаки можуть об'єднуватися в декілька груп: мимічну (специфічні скорочення м'язів верхньої та нижньої зони обличчя, а також особливості погляду), біомеханічну (жести, пози, хода, вегетосоматика), авербальну (експресивні дії з речами), контактну (зорова та галтична взаємодія), дислокаційно-просторову (персональний простір, дистанція та місце розташування учасників спілкування), конституційно-морфологічну (стать, вік, особливості будови тіла).⁵

Кожен рівень представлення тих чи інших емоційних ознак має свою специфіку та зміст. Так найбільш важливими з урахуванням специфіки досягнення мети дослідження є: мимічні, біомеханічні та контактні.

У третьому розділі "Бивчення психологічної готовності майбутніх педагогів до візуальної діагностики емоційних проявів у учнів" розглядаються організаційні умови проведення дослідження та методи, що використовуються. Особлива увага приділяється формуванню готовності педагогів до діагностики емоційних проявів у школярів.

Всі дослідження проводилися нами впродовж 1993-1996рр. в кілька етапів. На першому етапі розроблялися та відбиралися методичні матеріали, необхідні для комплексного обстеження як особистісних якостей педагогів, так і здатності їх проводити діагностику емоційних проявів на основі візуально-

Малюнок 1. Модель візуального спостереження..

го сприймання. Тут же здійснювалась апробація обраного комплексу методик та їх підготовка щодо проведення основних досліджень. На другому етапі проводилось обстеження студентів, систематизувались первинні дані, які підлягали статистичній обробці за програмою "Statistica for Windows. Ver.4.3. © Statsoft, Inc., 1993". На третьому етапі розроблялась і апробувалась у формулючому експерименті цілеспрямована система у вигляді навчального тренінгу з підготовки студентів до візуальної діагностики емоційних проявів у учнів. На четвертому етапі проводилося повторне обстеження випробуваних за

скороченою програмою. Заключний етап передбачав порівняння та інтерпретацію отриманих результатів.

Проведене пошукове дослідження (на додатковому контингенті випробуваних у кількості 30 осіб) дозволило розробити комплексний підхід, що передбачав використання системи взаємодоповнюючих методів дослідження. В роботі використовувались апробовані надійні методики: опитувальники "Потреба у спілкуванні" та "Рівень занепокоєння - тривого" у модифікації Пейсахова Н. М.; "Орієнтовна анкета", запропонована Сmealом В. і Кучеров М.; шкала емоційності; запропонована Аболіним Л. М. і Чебикіним О. Я.; методики "Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів", "Карта експертної оцінки емоціогенних якостей студентів", розроблені Фетіскіним Н. П. Використовувався ряд методик, розроблених на кафедрі педагогіки та психології під керівництвом професора Чебикіна О. Я.: анкета для вивчення загальної емоційності; опитувальник "Діагностика соціально-психологічних детермінант емоційної зрілості"; методика "Оцінка вміння розпізнавати емоції у учнів". Крім того, в роботі використовувались спостереження та бесіда для уточнення даних, отриманих вищегаданими методиками.

Розглядаючи результати вивчення психологічної готовності педагогів до візуальної діагностики емоційних проявів, можна відмітити, що обстежений контингент має приблизно однакові мотиваційно-емоційні, комунікативні та діяльнісні показники. Аналіз середніх значень показників потреби у досягненнях та в спілкуванні вказує на те, що характер активності

мотиваційних процесів відображає середній та низький рівні їх функціонування. Це дає підставу припустити, що у студентів є значні потенційні резерви у розвитку і прояві мотиваційних спонукань. При цьому з'ясовано, що спрямованість мотиваційної активності в обстеженій групі випробуваних орієнтована на внутрішні проблеми, пов'язані з поведінкою. Розглядаючи клас показників, які характеризують емоційну зрілість, було виявлено, що емпатійні процеси мають суттєвий вплив на оточуючих, а експресивність і саморегуляція проявляються на недостатньому рівні.

При вивченні поведінкових особливостей прояву емоційних процесів було встановлено, що їх вираженість в активності, усвідомленості, спрямованості, імпульсивності, керованості коливається в межах середнього рівня.

Дослідження загальної емоційності випробуваних дозволяє відмітити, що домінуючими у 88% з них виступають позитивні емоції, однак чіткий прояв тривожності (у 79%) може вказувати на проблеми в емоційній регуляції діяльності.

Звертаючись до показників ефективності розпізнавання емоцій школярів, виявлено, що, з однієї сторони, присутні емоції, які студенти визначають без особливих труднощів (радість, цікавість, острах), з другої, присутні такі (нудьга, сором, образа, злість), які вони ідентифікують гірше. Ці дані узгоджуються з результатами Чебикіна О.Я. і Коробіциної М.В. та в деякій мірі їх розширяють. Однак показники самооцінки реального розпізнавання емоцій свідчать, що 62% студентів здатні адекватно оцінювати емоційні прояви у уч-

нів.

Кореляційний аналіз дозволив встановити існування декількох детермінант успішності розпізнавання студентами емоційних проявів у учнів. При цьому провідними можна назвати: особливості спрямованості особистості, достатній розвиток емоційної саморегуляції, експресії та емпатії, потреби в спілкуванні. Ці особливості є важливими в емоційній регуляції поведінки та діяльності. Пояснити присутність таких кореляційних зв'язків можна тим, що здатність до розпізнавання детермінується множиною факторів особистісного характеру.

Оцінюючи результати проведеного аналізу, було відмічено, що візуальна діагностика студентами емоційних проявів у школярів недостатньо ефективна. При цьому структура факторів, детермінуючих ефективність розпізнавання емоцій обумовлюється комплексом особистісних якостей випробуваних. Таких комплексів може бути декілька, але в кожному з них є провідні якості, як правило, мотиваційно-емоційного порядку.

Особлива увага в роботі приділялась розробці системи цілісної спеціальної психологічної підготовки майбутніх педагогів до візуальної діагностики емоційних проявів у учнів.

Спираючись на дослідження (Гірник А. М., Мамшанов С. І., Паригін Б. Д., Петрусинський А. В., Прутченков А. С., Романова Є. С., Хрящева Н. Ю., Шпалерчук І. Ю. та ін.), нами було побудований навчальний тренінг, який за своїм змістом спрямований на розвиток основ оперативної діагностики різних типів (рівнів) зовнішніх ознак емоційних проявів.

Тренінг являє собою систему з п'яти занять щоденної ро-

боти в межах чотирьох - п'яти годин, містить п'ятдесят чотири вправи, домашні завдання, список рекомендованої літератури та додатки до кожного заняття. В ході тренінгу розглядалися: основні поняття візуальної діагностики і галузі її застосування та емоційні прояви: змістова характеристика конституційно-морфологічних ознак; експресивних рухів обличчя; біомеханічних ознак виразності; авербальних дій та дистанційно-просторових ознак емоційності.

Апробація запропонованої системи проводилась на 100 студентах другого - третього курсів факультету підготовки вчителів початкових класів. Тренінг передбачав врахування комунікативності, емпатії, саморегуляції, самовпевненості, спостережливості, а також емоційних особливостей майбутніх педагогів.

Отримані результати показали, що запропонований тренінг в значній мірі вплинув на зміни показників (р середньому від 2 до 5 умовних одиниць), які характеризують особливості ефективності розпізнавання емоційних проявів у учнів майбутніми педагогами (табл. 1). Встановлено активний розвиток потреби у розв'язанні навчально-професійної задачі (в середньому на 4,8 умовних одиниць), комунікативності (на 3,8 умовних одиниць); підвищення саморегуляції (на 2,0 умовні одиниці), співпереживання (на 1,6 умовних одиниць) та впевненості в собі (на 1,1 умовних одиниць). При цьому відмічено значне зниження тривожності (на 6,8 умовних одиниць).

Визначено, що у формуючій частині експерименту суттєвий розвиток отримала професійна мотивація. З нашого погляду, це

Таблиця 1

Особливості вираження та направленості показників
потребно-мотиваційної, комунікативної та емо-
ційної сфер особистості випробуваних

N	Найменування показників	Результати експериментів				
		констатуючого		формулюючого		T
		X	S	X	S	
1.	Потреба в досягненнях	12,60	2,51	15,34	2,47	5,86
2.	Потреба в спілкуванні	22,59	2,75	26,34	2,22	7,89
3.	Тривога	24,11	6,42	17,36	6,99	5,41
4.	Спрямованість на задачу	26,36	5,47	31,12	4,59	4,96
5.	Саморегуляція	2,79	1,48	4,75	1,18	3,06
6.	Емпатія	4,23	1,30	5,85	1,13	2,69
7.	Самовпевненість	3,86	0,94	4,98	0,92	3,54
8.	Емоційна активність	4,17	0,78	4,60	0,74	2,99
9.	Розумова активність	4,07	0,65	4,57	0,82	3,64

було досягнуто як за рахунок запропонованого тренінгу в цілому, так і завдяки вправам, які стимулювали активність у розв'язанні навчально-професійних задач. В останньому випадку мова йде про вправи, які актуалізують самооцінку та реальну оцінку вмінь розпізнавати емоції.

Розвиток процесу саморегуляції, впевненості, особистісної експресії, емпатії було забезпечено за рахунок вправ, орієнтованих на оволодіння окремими прийомами та методами саморегуляції, моделюванням різноманітних діяльнісних ситуацій, в яких підкреслювалась важливість експресивного та емпатійного компонентів.

Узагальнюючи результати виконаної роботи, було відмічено, що реалізація системного тренінга, орієнтованого на формування вмінь у майбутніх вчителів щодо візуальної діагностики емоційних проявів у учнів, сприяє покращенню розвитку пізнавальної мотивації студентів-педагогів в їх навчально-професійній діяльності (тобто зміні її направленості на задачу, спілкування та ін.), саморегуляції, впевненості, особистісної експресії, емпатії, емоційної та розумової активності, що, певно, також виступають необхідними передумовами до більш ефективного засвоєння спеціальних навичок розпізнавання емоцій.

Виявлено також, що вплив на розвиток психологічної готовності до розпізнавання емоцій мають вправи, які сприяли формуванню комунікативної компетентності в області вербальної поведінки людей.

ЛНУ ім. В. Стефаника
м. Україна

У висновках узагальнюються результати роботи, підводяться підсумки дослідження:

1. Встановлено, що проблема візуальної діагностики є міжгалузевю в сучасній науці. Окрім психології вона активно розробляється в антропології, медицині, психофізіології та інших галузях людської практики.

2. Узагальнюючи наявні дані в розумінні візуальної діагностики, з урахуванням цілей нашої роботи, можна констатувати, що вона представляє галузь психологічної діагностики, яка розробляє методи дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості на рівні візуального сприймання.

3. Виявлені три основні групи підходів до розв'язання проблеми візуальної діагностики емоційних проявів особистості, тобто емпірико-натуралістичний; психолого-фізіологічний; фізіогномічний та невербально-комунікативний.

4. Розкрито, що зовнішні ознаки емоційних проявів з урахуванням їх вираженості можуть фіксуватися при візуальному сприйманні на мімічних, біомеханічних, контактних, авербальних, просторово-дислокаційних та конституційно-морфологічних рівнях.

5. З'ясовано, що найбільш інформативними стосовно специфіки діяльності вчителя виступають мімічні та біомеханічні ознаки емоційних проявів. При цьому найбільш суттєвими на рівні мімічних ознак є зміни у верхній та нижній зонах обличчя при погляді.

На рівні біомеханічних ознак найбільш вагомими є:

а) амплітуда жестів;

- б) динаміка пози (тобто моменти її зміни);
- в) вегетосоматика (забарвленість покрову шкіри обличчя, секреторні виділення).

Наведена характеристика згаданих ознак розширює існуючі уявлення в даній галузі.

6. Виявлено, що характер успішності оперативного розпізнавання майбутніми вчителями емоційних проявів у учнів є неоднозначним, тобто одні емоції (радість, задоволення, образа, розчарування, побоювання, страх, інтерес, допитливість) успішно оцінюються ними, а інші (сором, збентеження, вагання, здивування, нудьга, злість, гнів) викликають труднощі при їх розпізнаванні.

7. Успішність візуальної оцінки емоційних проявів детермінується специфікою професійно-педагогічної діяльності та деякими індивідуально-психологічними особливостями і якостями особистості (спрямованістю мотивації на вирішення задачі, потребою в діяльності та спілкуванні, емоційною регуляцією, самовпевненістю, експресією, емпатією, емоційною та розумовою активністю), а також різном психологічної підготовки.

8. Розроблена система цілеспрямованої психологічної підготовки педагога до візуальної діагностики емоційних проявів у учнів, яка представляє собою навчальний тренінг.

9. Показано, що використання розробленого тренінгу у професійній підготовці студентів-педагогів дозволяє підвищити їх психологічну готовність до візуальної діагностики емоційних проявів у учнів до достатнього і високого рівнів.

Найбільш позитивний вплив має врахування особистісних якостей студентів при підборі та виконанні тренінгових вправ.

10. Перспективними для подальшого дослідження вважаємо:

- а) поглиблене теоретико-експериментальне розкриття механізмів психологічної природи візуального сприймання як методу оцінки емоційних проявів та інших особливостей індивіду;
- б) виділення та систематизація зовнішніх ознак у дітей, які мають відхилення у психічному розвитку;
- в) розробку научно-ілюстративного матеріалу, який дозволяє в комп'ютерному варіанті виділяти ознаки емоційних проявів з їх психологічною характеристикою для використання в навчально-професійній підготовці не тільки педагогів, а й інших фахівців.

Основні ідеї та положення дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Визуальная психодиагностика состояний человека /Матеріали другої Української науково-методичної конференції 21 - 23 вересня 1993 р. - Одеса, 1994. - С. 66.
2. Некоторые подходы к визуальной оценке состояний субъекта: исторический аспект /Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матеріали 3-х міжнародних Костиківських читань 20 -22 грудня 1994 р. - К., 1994. - Т.1. - С.11-12.

3. Роль визуальной диагностики состояний ученика в учебном процессе /Проблеми й досвід художньої освіти та виховання. Матеріали Всеукраїнської конференції. - Одеса, 1995. - Ч. 1. - С. 53.

4. Визуальная психодиагностика в психологической подготовке студентов /Визуальное мышление и творчество: проблемы и перспективы исследования: Материалы международного симпозиума 8 - 11 октября 1995 г. - Одесса, 1995. - С. 7-8.

5. Развитие эмпатийно-перцептивных навыков будущих учителей / Социально-психологическая природа эмпатий: проблемы и перспективы исследования: Материалы международного симпозиума 8-11 октября 1995 г. - Одесса, 1995. - С. 57-58.

6. Визуальная психодиагностика в психологической подготовке предпринимателей / Психологическое обеспечение предпринимательства: Материалы международного симпозиума 8-11 октября 1995 г. - Одесса, 1995. - С. 82.

7. The preparation of teachers in identifying the psychiatric states of school children / XXVI International Congress of Psychology. - Montreal, Canada, 1996. - N224. 202.

А Н Н О Т А Ц И Я

Ананьев А. М. Визуальная диагностика эмоциональных проявлений у учащихся. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности - 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Киев-Украинский го-

сударственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского. Одесса, 1996.

В работе выявлены и описаны мимические, биомеханические, контактные, авербальные, дислокационно-пространственные и конституционально-морфологические признаки эмоциональных проявлений у учащихся. Установлена зависимость эффективности распознавания эмоциональных проявлений от индивидуально-психологических особенностей и качеств личности будущих педагогов. Создана и апробирована система целенаправленной психологической подготовки учителя к визуальной диагностике эмоциональных проявлений у школьников.

ANNOTATION

Ananjev A. M. Visual diagnostics of emotional display in schoolchildren. A dissertation in competition for the school-ly degree of doctor of psychological science in the field-19.00.07 - pedagogical and age psychology. South Ukraine Pedagogical University, named for K. D. Ushinsku. - Odessa, 1996.

The work reveals and describes mimic, biomechanical, contact, non-verbal, dislocative and constitutional-morphological signs of emotional manifestations in schoolchildren. There was determined the dependence of effectiveness of emotional display identification from the individual-psychological peculiarities and characteristics of future teachers' personalities. Our research made it possible to elaborate and

approve the system of purposeful psychological teacher preparation to the visual diagnosing children's emotional manifestations in schoolchildren.

Ключові слова: емоційна сфера, емоційні прояви, візуальне спостереження, візуальна психодіагностика.

Анашев

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or reference number, which is mostly illegible due to blurring and fading.

249829

Тираж 100, зам.103

AB 34.798